

Velmi snesitelná lehkost bytí

Jan Staněk: *Diletantismus a umění života. Od Montaigne k Bourgetovi*. Brno, Host 2013. 220 stran.

Diletantismus je jedním z klíčových pojmů francouzské kulturní tradice, se kterým čeští recipienti mívají interpretační těžkosti. Běžný *Slovník cizích slov* definuje diletanta jako „samouka“, „nedouka“, osobu, jež „dělá něco odborného bez odborné přípravy“. *Akademický slovník cizích slov* (1995) sice krátce připomíná původní smysl tohoto pojmu, tedy „člověka, jenž obdivuje umění“, nicméně další pozornost už věnuje jen jeho současnému významu „neodborník“, „nedouk“, „samouk“, „povrchní znalec“.

Podíváme-li se na příklady z moderní francouzské literatury, setkáme se s obdobně pejorativními konotacemi. „Diletant: Bohatý člověk s předplatným do Opery“, ironicky glosuje Gustave Flaubert ve svém *Slovníku přejatých myšlenek* (*Dictionnaire des idées reçues* [1913], s. 18). Proustův vypravěč v *Hledání ztraceného času* (*À la recherche du temps perdu* [1913–1927]) se od diletantismu také musí postupně odpoutávat, aby jednou dospěl ke skutečné tvorbě. Poté, co splnili svou roli zasvětitelů, se Charles Swann či baron de Charlus v jeho očích stávají pouhými „celibátníky umění“ (*célibataires de l'art*), jejichž mondénní obdiv ke knihám, obrazům, sochám či hudebním skladbám nikdy nepřeroste v nic živého, nového, tvůrčího: „Pan de Charlus byl v umění jen diletantem, kterého nikdy nenapadlo psát a neměl k tomu ani nadání“, konstatuje věčně hledající vypravěč a upírá svou pozornost jinam (*Čas znovu nalezený* [2012], s. 453).

U Michela Leirise je diletantismus jakýmsi moderním snobismem s lehce sadistickým podtextem: „Jakožto krutý estét jsem bez hnutí čekal na konec představení, pramálo dbaje na tantalovská muka, jimž jsem podrobil svého společníka, který nebyl diletantem schopným ocenit ladnost pas de deux“ (*Pravidla hry IV — Křehký šum, La Règle du jeu IV — Frêle Bruit* [1976], s. 215). A Hervé Bazin s tímto pojmem zase rád operuje ve svých šzíravých útocích na maloměstšáky: „Tihle diletanti antikoneformismu, co mají rádi své bačkory a tajemství zatracených duší“ (*Smrt koníka, La Mort du petit cheval* [1950], s. 196).

Podobně jako „preciózký“, historicky zesměšněné Molièrem do té míry, že málokdo dnes chápe původní smysl jejich snah o kultivaci francouzských mravů po barbarství náboženských válek, i diletanti se našemu technologickému věku specializací stále častěji jeví jako roztržitě staromilští sběratelé kuriozit, nemající na práci nic než dlouhé rozebírání „takových těch nekonečných a děsivě nudných záležitostí, kterým říkáme kultura“ (Houellebecq, *Rozšíření bitevního pole*, s. 165).

Monografie Jana Staňka tudíž velmi záslužně připomíná, že v 19. století se za diletanta označoval spíše člověk „vznačující se mimo jiné intelektuál-

ní všestranností, kosmopolitním založením a mondénními způsoby“ (s. 10). A nejen to. Na rozdíl od řady současných studií o dandysmu, který bývá s diletantismem více či méně ztotožňován (byť jen jako jakási jeho „divočejší“, výbušnější, provokativnější varianta vycházející z novoromantického spleenu), autor brání tezi, že ve skutečnosti je diletantismus volným pokračováním klasicistního ideálu dokonalého dvořana (*honnête homme*), jenž se v pozdějších staletích vyvinul v postavu gentlemana či mondénního filozofa (v Anglii *polite philosopher*, později ve Francii *philosophe*). V žádném případě tedy nejde o náhlý dekadentní výstřelek konce století, o umělý produkt verlainovsky „ochablé“ společnosti, přesycené dávným uměním a propadlé „slabému a otrockému napodobování“ (Edward Gibbon) dřívějších mistrů. Diletant 19. století možná je někým, kdo „přišel pozdě do stárnoucí civilizace“ (Bourget), ale tato skutečnost ho nijak netrápí. Naopak je jí rozkošnický polichocen, neboť může navázat na mnohasetletý ideál kultivace nemnohých (*happy few*), kteří svůj život zasvětili umění, kráse a nenucené přívětivosti.

Jan Staněk svou studii příznačně zahajuje Montaignem, tímto historickým svorníkem mezi aristokratickým ideálem *honnêteté* a moderním diletantismem. Francouzský filozof skutečně proslul značnou averzí k akademickému pedantství, přílišným profesním specializacím i vyhraněnému životnímu stylu. Navrhl celou škálu pozoruhodných „intelektuálních protahovacích cvičení“ (*exercices d'assouplissement intellectuel*) za účelem pěstování patřičné pružnosti a přizpůsobivosti ducha. Dokonalý šlechtic měl podle něho být všestranným, tedy zdatným v každé činnosti, již se právě věnuje, autentickým, tedy nekopírujícím žádné vnější vzory, ale přitom uměřeným, otevřeným k názorům a zkušenostem ostatních, nezmítaným přílišnými vášněmi a pro své okolí vždy příjemným. Životem by měl plout lehce, neboť „sama rozkoš je bolestná, sestoupíš-li na její dno“. Jedinými dvěma „povoláními“, která Montaigne uznával, tak bylo pěstování filozofie (poplatné humanistickému ideálu vzdělance) a zároveň umění válečnické (vycházející z renezančního pohledu na svět).

Představa *honnêteté* se později v některých ohledech Montaignovi vzdálila, zejména svým jednoznačným sepětím s dvorskými kruhy a uzavřením se do cyklického systému vzájemných odkazů, který se zvnějšku jeví jako nepronikatelný: *Honnête homme* se pozná podle svého „dobrého vkusu“, ale ten je identifikovatelný zase jen dalšími *honnêtes gens*. Jinak řečeno, ideál *honnêteté* se dá pěstovat jen dlouhodobým kontaktem s těmi, kteří jej už mají v krvi, nicméně tito lidé se samozřejmě nikdy nesníží k přijímání kohokoli, kdo by už dávno nebyl jedním z nich. Učenci sice mohou pilně studovat a dramatici koncipovat svá díla podle klasicistních pravidel, ale konečný verdikt v otázkách vkusu stejně padá z úst ne nutně sečtělého a pravidly často pohrdajícího aristokrata, který oba snaživé „specialisty“ automaticky převyšuje onou záhadnou a nikdy nedefinovanou kvalitou označovanou jako „nevímco“ (*je-ne-sais-quoi*).

Snad právě tato sebestředná stavovská arogance vyvolala pozdější podezření, že *honnêteté* vlastně znamená jen jakousi vnější uhlazenost, povrchní fasádu nezbytnou pro pokrytecký dvorský život. Z tradičního vzoru se *honnête homme* stává odpudivou karikaturou a v představách o ideálu 18. století ho ve Francii postupně nahrazuje osvícenský filozof (*philosophe*), tedy osoba zkoumající mravní život ostatních a angažující se ve prospěch jeho nápravy.

V této souvislosti Jan Staněk cituje Paula Hazarda, podle něhož tento moderní *philosophe* vlastně vznikl jakýmsi zkrřížením francouzských a anglických vlivů. Další podkapitola monografie proto mapuje vývoj pojmů *virtuoso*, *gentleman*, *scholar* a *polite philosopher*, které představují specificky britský přínos k formování tohoto nového francouzského ideálu. Zjednodušeně by se dalo říci, že hlavním distinktivním rysem odlišujícím osvícenského *philosophe* od klasicistního *honnête homme* je jeho „vůle k užitečnosti“ a z ní vyplývající odhodlání „bojovat s pověrami“ ve jménu rozumu.

K samotnému pojmu *dilettant* se autor knihy vrací v předposlední kapitole věnované 19. století. Konstatuje paradoxní významový posun, který původního *dilettante* (jednostranně vyhraněného specialistu, nejčastěji na hudbu) postupně převedl v pravý opak, tedy v adepta *dilettantisme* (všestrannosti a přízřusobivosti ducha). Dokládá, jak francouzský kritik Sainte-Beuve znovuobjevuje Montaigneuův odkaz a ve svých dílech opět vyzdvihuje nezávislé „amatéry“ (*amateurs*) nad specializované „dělníky“ (*ouvriers*), stylovou tvárnost a všestrannost nad individuálně ustálený způsob psaní, pařížsky nestrannou otevřenost (*urbanité*) nad provinční omezenost (*provincialité*) a princip „otevřeného klasicismu“ nad výstřelky kritikových romantických současníků.

I pro Baudelaira je dilettant člověkem vyznačujícím se „výlučným zaujetím krásou“ a neutuchající zvědavostí, jež ho odlišuje od povinně blazeovaného dandyho, ale na rozdíl od Sainte-Beuvea básník klade důraz i na aktivní tvorbu: dilettant by neměl jen „oceňovat“ stávající umění. Naopak, „vyšším člověkem“ se stane jen prostřednictvím vlastní poezie: „Jenom tři bytosti si zaslouží úcty: kněz, bojovník, básník. Vědět, zabíjet, tvořit. | Ostatní lidé jsou poplatníci a robotníci, dobří tak do stáje, tudíž k provozování toho, čemu se říká živnost.“

Důležitý mezník v dějinách francouzského dilettantismu pak představují Bourgetovy *Eseje o současné psychologii* (1883), z nichž celkem jasně vyplývají slasti i úskalí podobného postoje založeného na tom, že „se postupně přikláníme k rozličným životním formám, aniž bychom se některé z nich zcela oddali“ (s. 59). Kde nezaujatá láska k pravdě a kráse hraničí s pokleslou zvědavostí, otevřenost jiným názorům s blazeovanou lhostejností, rafinované vystupování se snobskou grimasou (raději delikátní omyl než triviální pravdu?), ohleduplné přizpůsobování se vyššímu vkusu s neschopností zaujmout vlastní konzistentní postoj, zdravá skepse s novoromantickým světobolem a sebekultivace s bezuzdným egoismem?

Stejně váhání pak může dnešní čtenář zakoušet i v souvislosti s takzvanou mondénní nebo impresionistickou kritikou Anatola France, která rovněž užívá mimoliterárních měřítek v hodnocení uměleckých textů a literární tvorbu považuje jen za pokračování salonního „umění zalíbit se“ (*art de plaire*) jinými prostředky. Má pravdu akademický odborník, hromadící studie a katalogizační listky o jednotlivých postavách do ucelené monografie, nebo mondénní kritik, pojímající svou činnost jako „volnou rozpravu o tom, co právě zajímá vybranou společnost s dobrým vkusem“? Těžko říci.

V každém případě dnešní doba pragmatického uvažování, povinné specializace a čím dál mechanicky kvantifikovatelnějšího hodnocení intelektuální práce (Rejstřík informací o výsledcích, Registr uměleckých výstupů, studento-kredito-hodiny) rozkošnickému diletantismu příliš nepřeje. Právě proto stojí za to připomenout si tuto původně dvorskou aristokratickou tradici nezjistných obdivovatelů krásy, pěstujících „umění pro umění“, s nenucenou elegancí rozprávějících o zajímavých tématech, sbírajících cenná díla pro povznesení vlastního ducha a studujících z čistě vnitřní potřeby. A oslavit tento věčný protest rafinované lehkosti proti upoceně měšťáckým hodnocením člověka podle výkonu a momentálního užítku. Pro diletanta je totiž lehkost bytí zcela snesitelná, dokonce osvobozující. Ani fakt, že jeho brilantní improvizace jsou často výsledkem pečlivé přípravy a že i k nonšalantní eleganci, jíž tolik oslňuje salony, se ve skutečnosti musel tvrdě propracovat, na věci nic nemění.

Janu Staňkovi patří dík za to, že tuto francouzsko-britskou tradici představil českému čtenáři v celé její složitosti, vnitřní protikladnosti i svůdnosti.

Z mého pohledu zaplnil jednu z paradoxních mezer (nejen) v romanistickém bádání. Pojem *diletant* se totiž dosud objevoval téměř výhradně v sousedství pojmu *dandy*. Platí to jak pro starší, na druhou polovinu 19. století orientované studie jako *Dandyové: Baudelaire a spol.* (Roger Kempf, 1977) či *Dandysmus od Baudelaira k Mallarméovi* (Michel Lemaire, 1978), tak pro práce současné, jež pracují s širší historickou perspektivou. Jako příklad můžeme zmínit před jedenácti lety přeloženou studii francouzské filozofky Françoise Coblenceové *Dandysmus: povinnost pochybnosti* (2003) nebo nedávný překlad knihy *Dandysmus: poslední záblesk heroismu* (2012) od Daniela Salvatora Schifera.

Jak už jsem zmínila v předešlých pasážích, Jan Staněk se na fenomén diletantismu dívá v historické perspektivě a zdůrazňuje především jeho klasicistní kořeny, nikoli sepětí s romantismem či dekadencí. Právě v tom je originální.

Ve srovnání se svými francouzskými kolegy se autor studie metodologicky drží při zemi. Možná je to i tím, že oproti vnitřně rozháranému dandyu uhlazený diletant tolik nesvádí k psychologizujícím až psychoanalyzujícím výkladům. Jan Staněk v maximální možné míře vychází z dobových textů

a, věren principu endogenní kritiky, užívá jen terminologie odpovídající příslušnému období. Nepouští se do žádných odvážných extrapolací, ale ani do zobecnění, která by se občas nabízela. (Závěr práce tak nepřináší žádné skutečné shrnutí diletantismu jakožto způsobu nastavení ke světu, životní filozofie či metafyzického postoje. Psychologický profil diletanta se sice táhne jako červená niť celou studií, ale v závěru není korunován žádným explicitnějším rozbohem či subjektivnějším zhodnocením. Jinak řečeno, zatímco studie o dandysmu mívají přísně akademickou, literáněhistorickou část a pak obsahují i osobnější autorskou výpověď, v pozitivisticky zpracované monografii Jana Staňka nic takového nenalezneme.)

Na druhou stranu diletantismus se skutečně pohybuje na pomezí filozofie, estetiky i literární historie a autor všechny tyto složky vyváženě pojednal. Prokázal přitom, že přes všechny konkrétní námitky a pochyby tento tradiční ideál představuje zajímavou „alternativu“ i k dnešnímu způsobu života. Možná nenapraví dobové poměry, jak by mu vyčetl pragmatičtěji orientovaný Voltaire, ale v žádném případě je nezhorší.

Jak píše Jules Lemaître v předmluvě k románu *Myrha*: „Být diletantem znamená umět vyjít ze sebe sama. Možná ne proto, aby člověk sloužil svým lidským bratřím, ale aby rozšířil a obohatil svůj vlastní život a aby nakonec mohl rozkošnický soucítit s ostatními, ne jim škodit.“

Eva Voldřichová Beránková

Nad čtením o Jaroslavu Vrchlickém

Michal Topor (ed.): *Čtení o Jaroslavu Vrchlickém*. Praha, Institut pro studium literatury 2013. 184 strany.

Druhý svazek edice Institutu pro studium literatury vyšel krátce po 100. výročí smrti Jaroslava Vrchlického a mapuje podstatnou část rozpravy o díle tohoto spisovatele. Pořadatel antologie Michal Topor se vymezené oblasti dotkl již na počátku roku 2011, když v jednom ze svých článků pojmenoval výjimečnou roli Vrchlického v českém prostředí. „Jeho tvůrčí, organizační, polemické a jiné aktivity působivě protály více než čtyřicet let českých (literárních) dějin — mohlo by tedy právě zevrubné studium vesmíru, scelovaného postavou, která nosila jméno »Jaroslav Vrchlický«, stát v centru oživených úvah o povaze epochy, jakoby osudově kmitající vstříc přízrakům »moderny«,“ napsal Topor, jenž dále rekapituloval související badatelskou aktivitu posledních let a uvažoval o potřebě nově koncipované kritické edice díla Vrchlického či „monografické konfrontace s komplexem zápletek a potíží,